

כיבוס בעור

סוג העור – רך או קשה

שנינו בזבחים בעניין דם החטאת שניתז על הבגד:

אחד הבגד ואחד השק ואחד העור טעונין כיבוס. (צג ע"ב)

ושם בסוגיה צד ע"א:

למימרא דעור בר כיבוס הוא? ורמינהו: היתה עליו לשלשת מקנחה בסמרטוט היתה של עור נותן עליה מים עד שתכלה! אמר אביי לא קשיא הא רבנן הא אחרים... אמר רבא ומי איכא למאן דאמר עור לאו בר כיבוס הוא? והכתיב והבגד או השתי או הערב או כל כלי העור אשר תכבס! אלא אמר רבא קרא ומתניתין ברכין כי פליגי בקשין... אלא אמר רבא כל כיבוס דלית ליה כיסכוס לא שמיה כיבוס. והא דאמר רב חייא בר אשי זימנין סגי אין הוה קאימנא קמיה דרב ושכשיכי ליה מסאניה במיא שכשוך אין אבל כבוס לא – אי ברכין וכדברי הכל אי בקשין וכאחרים.

המסקנה העולה מן הדברים היא – בעור רך יש כיבוס, והיינו דווקא כיבוס שיש בו כסכוס, אבל שכשוך בעלמא במים מותר אפי' בעור הרך. בעור קשה נחלקו רבנן ואחרים אם יש בו כיבוס כלל, ולדעת רבנן אין בו דין כיבוס.

ואכן, כך פסק הרמב"ם בהלכות מעשה הקרבנות:

אחד הבגד ואחד העור הרך ואחד השק טעונין כיבוס, אבל העור הקשה הרי הוא כעץ וגורד הדם מעליו. (ח, ט)

אבל בהלכות שבת לא התייחס הרמב"ם לחלוקה זו, ויש לו שתי התייחסויות בלבד לעניין מלבן בעור.

בפרק כב הלכה יח פסק:

מנעל או סנדל שנתלכלך בטיט ובצואה מותר לשכשכו במים אבל לכבסו אסור...

כר או כסת שהיה עליהן צואה או טנוף מקנחו בסמרטוט, ואם היתה על של עור נותנין עליה מים עד שתכלה.¹

הדין השני המוזכר בהלכה זו, של היתר נתינת מים, הוא פשוט – כפי שעולה מן הסוגיה – שרק בבגד אמרינן שרייתו זהו כיבוסו ולא בעור, ובעור אמרינן התם שאפילו שכשוך מותר, וכפי שכתב בתחילת הלכה זו. אבל מה שכתב שהכיבוס של העור אסור צ"ע, שהרי קיי"ל שיש חילוק בזה בין עור רך שיש בו כיבוס, לעור קשה שאין בו כיבוס, וכאן סתם דבריו ולא חילק. ועוד כתב שהוא אסור, ומשמע איסור דרבנן בלבד, ולכאורה בעור רך הוא איסור תורה, ובעור קשה משמע מן הסוגיה שם שאין בזה אפי' איסור דרבנן. וכן מדויק מלשון רש"י שבת קמב: על המשנה שמתירה לתת מים על לשלשת שהייתה על הכר עד שתכלה, ופירש רש"י שהסיבה שהתירו רק נתינת מים ולא כיבוס היא משום שמדובר בעור רך, ומשמע מזה שבעור קשה היה לנו להתיר אף הכיבוס,² וצ"ע.

עוד כתב הרמב"ם בפרק ט הלכה יא:

והסוחט את הבגד עד שיוציא המים שבו הרי זה מכבס וחייב, שהסחיטה מצרכי כיבוס היא... ואין סחיטה בשער וה"ה לעור שאין חייבין על סחיטתו.

ואף בזה יש לעיין, הואיל ויש כיבוס בעור הרך, אמאי לא נימא שיהיה חיוב בסחיטת העור הרך מאותו הטעם של בגד, שהוא מצרכי הכיבוס.

בין כיבוס דם חטאת לאיסור ליבון בשבת

בתשובות אבני נזר כתב שיש כיבוס בעור לעניין דיני קרבן חטאת שניתז מדמו על הבגד, אבל אין בו דין ליבון לעניין מלאכות שבת, וז"ל:

¹ יש לעיין מהו היחס בין שכשוך לנתינת מים עד שתכלה. ובאופן פשוט חשבתי שכשוך הוא להניע את החפץ בתוך מים, בלי לשפשף ממש, ונתינת מים היא שפיכת מים על מקום הלשלת עד שתכלה. ולדעתי לדינא אין חילוק ביניהם, ושניהם מותרים בכר ובמנעל.

² וז"ל רש"י למשנה: "נותן עליה מים עד שתכלה – ומיהו כיבוס ממש לא, והואיל וסתם כרים וכסתות רכים ניגהו, שייך למימר בהו כיבוס בעורות רכין, ומיהו שרייתן לא זהו כבוסין", ולעיל מיניה בדיבור הקודם כתב וז"ל: "היתה – לשלשת זו על כר של עור, דלאו בר כיבוס הוא". ולכאורה אינו מובן למה כתב דלאו בר כיבוס הוא, והלא לשיטתו סתם כר בעורות רכין, ובוה יש כיבוס. ונראה לי שכוונתו שאינו בר כיבוס כבגד, דהתם אין לתת מים דשרייתו זהו כיבוסו, אבל כר של עור לאו בר כיבוס בשרייה גרידא ושרי לתת עליו מים.

וצריך לומר דמלבן אינו אלא משום חזותא כמו צובע, וכן כתב הרב מלאדי סימן ש"ב בקונטרס אחרון³, והבלוע שבתוך הכלי אין מקלקל מראהו, והלכלוך שעל גביו כשמנקה לא איכפת לן כיון שאין בלוע בתוך הכלי כנ"ל...

וזה טעם אין סחיטה בשער, דאף שבולע מכל מקום לא נפסד מראה השער, וכן בעור, ומכל מקום כיון שבולע ובסחיטתו מפליט הבלוע כיבוס הוא ואסור מדרבנן.

והש"ס הקשה למימרא דבר כיבוס הוא [היינו שבכיבוס מפליט הבלוע בן] והתנן נותן עליו מים וגו', ואין לומר דמותר משום דלאו ליבון הוא, דאם כן אמאי אסור לשפשף, כיון דאמרת דבר כיבוס הוא ובלא שפשוף נמי כיבוס הוא כמו בגד ומפליט הבלוע אלא דלא איכפת לן בפליטת הבלוע דהבלוע אינו מקלקל מראהו, אם כן מה בכך שמשפשו ומפליט יותר, הא לא איכפת לן בהפלטת הבלוע. אלא ודאי דעור לאו בר כיבוס הוא, ומכל מקום כשמשפשו מפליט קצת, שהרי אפילו בכלי כתב הרשב"א דצונן מפליט קצת, על כן אסרו מדרבנן בעור אטו בגד. ומסקנא דעור בר כיבוס על ידי שפשוף וכסכוס, על כן אסרו מדרבנן אף "דלאו בר ליבון" דהבלוע אינו מקלקל המראה. אבל בלא שפשוף מותר דבלא כסכוס לאו כיבוס הוא ואין מפליט כלל. ובדמ חטאת אין תלוי במראה אלא דגזירת הכתוב שצריך להוציא הבלוע מבגד...

שוב מצאתי כן להדיא במאירי סוף פרק תולין [קמא ע"ב] זה לשונו ואף בשל עור כיבוסו אסור משום סחיטה ואף על פי שאין בו ליבון. שמא יבא

³ שו"ע הרב לא דיבר שם על ליבון עורות, אלא התייחס לשיטת הסמ"ג לענין שרייתו זהו כיבוסו דבמים מועטים ואינו מתכוין ללבנו שרי, ועל זה כתב שם: "והנה מלשון הסמ"ג שכתב משום דאין שם רק מעט מים ואינו מתכוין ללבן משמע דאף שעל כל פנים מלבן קצת וחצי שיעור אסור מן התורה אפילו משהו, מכל מקום כיון שהוא אינו מתכוין לליבון כלל וליבון זה מחמת עצמו אינו חשוב לכלום, כיון שהוא דבר מועט ואין דרך כלל להחשיב ליבון משהו בבגד גדול, ואיסור הליבון הוא משום חזותא וחזותא לאו מילתא היא אלא אם כן דרך העולם להחשיב חזותא זו (כי עיקר חזותא היא למראה עיני הבריות ואם אין מביט אל מראהו מחמת גריעותו אין כאן חזותא ולא עשה ולא כלום)".

והאבנ"ז העתיק את היסוד של חזותא גם לכיבוס עורות בשבת, שאף שהלכלוך נספג בעור והוא טעון כיבוס, כיוון שאינו משנה את מראהו אין בזה תורת כיבוס וליבון מצד הלכות שבת. ולעצם היסוד שמלבן קשור דווקא ביסודות של שימור הצבע ולא בהוצאת הכלוך, כבר עמדנו למעלה בראשית דינונו במלאכה זו, שיש בזה דעות שונות בראשונים.

לסחוט דבר שיש בו ליבון. אבל לשכשך מותר עיין שם. הרי דעור לאו בר ליבון רק שבר כיבוס שנסחט הבלוע. (או"ח ח"א קנז, אותיות יא-יב)

כיוון שהאבני נזר ציטט את המאירי כמסכים לדעתו, עלינו לראות את דבריו בשני מקומות, ולבחון את שיטת המאירי באופן מדויק יותר. בסוגיה האחת (קמא ע"ב) עוסק המאירי במנעל שהתלכלך:

ומ"מ מותר לשכשכו במים שמאחר שהוא של עור אין כאן לבון ובכגד אסור משום מלבן ואף בשל עור כבוסו אסור משום סחיטה ואף על פי שאין בו ליבון שמא יבא לסחוט דבר שיש בו משום לבון אלא שהשכשוך מותר כמו שהתבאר בזבחים פרק דם חטאת.

בפיסקה זו ניתן להבין שלדעת המאירי אין מלאכת מלבן שייכת בעור, ולפיכך שכשוך מותר, אבל כיבוס ממש אסור משום סחיטה⁴, שמא יבוא לסחוט דבר שיש בו ליבון.

אבל בסוגיה האחרת (קמב ע"ב) כתב המאירי:

היתה עליה לשלשת... ואם הוא כר של עור נותן עליו מים עד שתכלה שאין שרייתם נקראת כבוס כמו שהתבאר בזבחים ומ"מ כבוס ממש לא שמאחר שהם רכים⁵ יש עליהם תורת כבוס.

הרי לפנינו שהמאירי אומר בפירוש שיש בעורות הרכים תורת כיבוס אף לעניין שבת, וכפשוטו הסוגיה דזבחים שם. ולדבריו כאן צ"ל דס"ל דסתם מנעל מעור קשה היא, ולא שייך בה ליבון, אבל כרים סתמן מעור הרך, ויש בהן כיבוס וליבון.

הראית לדעת שראייתו של האבני נזר מן המאירי נפלה, אבל עצם היסוד בדעת הרמב"ם אפשרי, ואף שהאבני נזר דימה כיבוס העור להדחת כלים, וסבר שאף בזה יש עקרונית כיבוס, אין לחייב על כך בשבת. ונראה לי יותר שבהדחת הכלים אין לדבר על תורת כיבוס אלא על ניקוי או הגעלה, ואין שייך לדבר על כיבוס אלא בכגד או בעור⁶.

⁴ וצ"ע דלכאורה הוא גזירה לגזירה שאסור לכבס עור שמא יסחוט עור, ואסור לסחוט עור שמא יסחוט בגד. וצ"ל שכיוון שכל המכבס סוחט לאחר הכיבוס כולה חדא גזירה היא.

⁵ גירסת הרפוסים היא: "ומ"מ כבוס ממש לא שמאחר שהם רב יש עליהם תורת כבוס", והיא חסרת משמעות. וראה מאירי שבת הוצ' שלזינגר מש"כ שם, והיא ההצעה שלפנינו שהיא היותר סבירה בדברי המאירי, שהחילוק הוא בין עורות רכים לעורות קשים.

⁶ וכן פשוט לענ"ד שאין כיבוס בעצים או בחומרים קשיחים לגמרי, ואף אם יהיה באופן שמפריעה לו החזות, משום שבחומרים אלה פשיטא שאין כיבוס, שלא דיברו בענייני כיבוס אלא בכגדים ועור ותו לא.

עוד נראה לאמץ את היסוד של האבני נזר בדרך אחרת קצת: יש כיבוס בעורות הרכים לעניין דם חטאת, משום שהוא בולע, אבל לעניין שבת אינו אלא איסור דרבנן משום שאין דרך לכבס עורות, וכשמתלכלכים בדרך כלל נוהגים או לשכשכם במים או לגרד את הלכלוך מעליהם. וכיוצא בזה ראיתי בספר אורה ושמחה על הרמב"ם:

והיינו דגדר בר כיבוס הוא שהוא בולע הליכלוך בעצמותו והיא מין המתלבן בשבת ואעפ"כ לאו כללא היא שכל דבר שהיא בר כיבוס חייב על כיבוסו בשבת, כי בשבת מלאכת מחשבת בעינן, ולפיכך דוקא דבר שדרך אותו הדבר ללבנו ולכבסו יש בו חיוב משום מכבס אבל דבר שאין דרך אותו המין לכבסו וכשרוצים לנקותו מגרדין או צובעין אותו או מעבירין עליו קצת מים לנקותו, כל שכיבסו בשבת אינו חייב אעפ"י שהוא בר כיבוס, ומשום הכי אע"פ שעור בר כיבוס הוא כלומר ששייך במציאות לכבסו מ"מ לגבי שבת פטור משום שאין דרך בני אדם לכבס כלי עור מפני שהכיבוס מפסיד אותו, והרבה דברים יש שהן בר כיבוס ומ"מ אין בו חיוב בשבת הואיל ואין דרך לכבסם כגון המכבס כלים העשוי מנייר... דכל אלו אע"פ שהן בר כיבוס ולענין דם חטאת אם ניתן עליהם דם חטאת חייב לכבסו מ"מ לגבי שבת פטור מפני שאין דרך לכבסם. (ט, יא.)

ואף בשו"ע הרב (שכ, יט) הכריע שאין כיבוס דאורייתא בעורות, ורק מדרבנן יש לאסור. ובביאור הלכה כתב להסביר שיטת הרמב"ם לפי דרכו:

נראה לי ביאור הדברים הוא כך דהנה הרמב"ם הביא דין זה דכיבוס במנעל אסור בפכ"א בין השבותים ומשמע דסובר דהוא איסור דרבנן ומפרש דמימרא דרבא כל כיבוס דלית בה כסכוס לא שמיה כיבוס לפי המסקנא היינו לענין כיבוס דאורייתא כמו בדם חטאת שם אבל מדרבנן אסור אף בלא כסכוס...

ולכן כתב הרמב"ם ג"כ דאפילו סנדל שהוא קשה שכשוך מותר וכבוס אסור מדרבנן וכן הרא"ש והטור סתמו וכתבו דכבוס אסור ומשמע סתם כבוס אפילו בלי שפשוף וכן לא חלקו בין רך וקשה והיינו כדברינו דאיסור דרבנן יש אפילו בקשה... ומה שכלל הרמב"ם דין דכבוס בעור בפכ"א

דמיירי בעניני שבותין משום שרצה לכלול גם סנדל שהוא קשה ובו לית ביה איסור כיבוס דאורייתא⁷...

ודע דכל זה לדעת הרי"ף והרמב"ם והרא"ש והטור אבל דעת רש"י והר"ן בפרק נוטל דף קמ"ב ע"ב ד"ה נותן משמע דבקשין אפילו איסור דרבנן ליכא ומ"מ למעשה נראה שאין להקל אפילו בקשין כי כל הראשונים הנ"ל סתמו לאיסור ולא חלקו בזה ועוד דדעת השאלות בפרשת מצורע סימן קפ"ח דיש איסור כביסה מה"ת בקשין כמו ברכין כי הוא פוסק כאחרים.

(שם ד"ה אבל לכבסו)

סחיטה בעור

ובעניין מה שכתב הרמב"ם שאין חייבים על סחיטת העור, לשיטת הסוברות שהרמב"ם סובר שאין כלל ליבון וכיבוס מן התורה בעור, ברור גם שאין לחייב על סחיטה. אמנם, לשיטת הסוברות שיש כיבוס בעורות הרכים מדאורייתא, למה אין חייבים על הסחיטה?

ועיין בביאור הלכה שהאריך בזה, ותורף דבריו שאף שיש כיבוס מן התורה בעורות הרכים ובשער, מ"מ אין סחיטה אסורה בהם מדאורייתא:

וע"כ הטעם דסחיטה לא שייך אלא בדבר שהוא רך ביותר וממילא ה"ה בעור הרך אף דשייך בו כיבוס אין שייך בו סחיטה וכן מוכח מהרמב"ם דזהו טעמו מדכלל לתרוייהו בחדא מחתא. (ד"ה אסור)

ולענ"ד נראה יותר לבאר ע"פ דרכו של הרמב"ם, שסבור שסחיטה עצמה אינה מנקה את הבגד, אלא שהיא חלק מן התהליך שמלווה את הכיבוס, וחייבים עליה לא מצד טיב הפעולה עצמה אלא בהיותה חלק מן המסגרת של המלאכה הכוללת. ובזה יש לומר שבעור ובשיער אין אנו רואים את הסחיטה כחלק מהתהליך, ובזה אין הסחיטה מצרכי הכיבוס, ולפיכך אין חייבים עליה⁸.

⁷ אבל בעור רך יש איסור דאורייתא בכיבוס.

⁸ וראה תהילה לרוד שב, ט שמשמע מדבריו באופן אחר, שכשם שאין אומרים בעור שרייתו זהו כיבוסו, כן אין לומר סחיטתו זהו כיבוסו, כיוון שאין כיבוס בעור אלא בכסוסו.

והנה בביאור הלכה השווה לגמרי שיער לעור, וראה את שניהם בחדא מחתא. אבל אין זה מדויק, כי הרמב"ם חילק דבריו, שבשיער כתב שאין בו סחיטה⁹, ובעור כתב שאין חייבים על סחיטתו. מסתבר, אם כן, שהרמב"ם סבור שבשיער אין בכלל דין סחיטה כי השמן או המים אינם נספגים בתוך השיער ולא שייך ביה כיבוס כלל ולא סחיטה, וכדברי רש"י שבת קכח, ב ד"ה אין: "שהוא קשה ואין בולע". אבל בעור הרך שייך כיבוס כי הוא בולע וסופג אל תוכו, ומכל מקום אין חייבים על סחיטתו, כפי שביארנו שאין הסחיטה בעורות מצרכי הכיבוס. ודע שיש להסתפק בדברי רש"י שאמר שאין סחיטה בשיער אם כוונתו לסחיטה שהיא משום מפרק שהוא תולדת דש או לסחיטה השייכת בליבו. אמנם בדברי המאירי הדברים מבוררים, כי הוא שולל את שתי האפשרויות, וז"ל:

ואם אין לה ספק בשל יד מביאה לה בשערה שסכה שערה שמן וכשבאה אצלה מקנחתו ומשום סחיטה אין כאן שאין סחיטה בשער שמתוך שהוא קשה אינו בולע וכן אין בו משום לבון כדין קצת מיני הסחיטה.

אף הרמב"ם דיבר באופן ברור על דין סחיטה של מלבן שהרי במלאכה זו הוא עסוק בהלכה זו, ולפי המתבאר הוא סבור שאין איסור דאורייתא בסחיטה זו, וכתב המ"מ שם שאיסורא דרבנן מיהא איכא.

⁹ ויעויין במנחת חינוך מוסף השבת יג שהקשה שקיי"ל בזבחים (צד ע"א) לגבי שק שבר כיבוס הוא, והרי שק עשוי משער, וכיוון שיש בו כיבוס אמאי אין בו סחיטה, וז"ל:
 "ובשער ודאי חייב משום מכבס ומשנה מפורשת הוא שם בזבחים וכ"ע סברי דהבגד והשק מכבסו מבואר דבר כיבוס הוא וכל הפלפול שם על עור כמש"ל בס"ד אבל שק לכ"ע בר כיבוס הוא ושק עפירש"י זבחים דהוא נוצה של עזים וזה הוי שער וז"ל הר"מ פ"א מה' כלים השק הוא חוטי שער א"כ כיון דשק בר כיבוס הוא למה [ל"ש סחיטה בשער] הא הו"ל כמו בגד לענין כיבוס".
 אמנם, נראה שיש לחלק בשתי דרכים:

1. אע"פ שיש כיבוס בשער אין בו סחיטה, וכפי שביארנו למעלה בדברי הבי"ה ובהסברנו.
2. עוד נראה לי לחלק בין שק לשיער של אישה, שהוא השיער שעליו מדבר הרמב"ם בענייננו, ואפשר שהוא אינו בולע אל תוכו. ולכאורה יש להביא ראיה לזה מהא דאיתא שבת נ ע"א בסופו שעקרונת מותר לחוף שער בשבת ובלבד בחומר שאינו משיר את השער, ומכאן שאין כיבוס בשער, וראה גם פמ"ג שחילק בין שער אדם לשער בהמה. אבל לענ"ד יש לדחות הראייה מחפיפת השיער, משום שלא שייך כיבוס באדם, וכל זמן שהשיער הוא חלק מגוף האדם הפעולה נקראת רחיצה, ורק משנתלש והופך להיות חומר בפני עצמו יש לדון בו בכיבוס. ונראה לנו כפי שכתבנו, שיש לחלק בין שער בהמה לשער אדם שאין בו כיבוס כלל, כי אינו בולע.

